

gondolok, kell, méghozzá az írás, a vers létjogosultsága mellett. Miként valamiképp a szerző is ezt teszi könyvében mindvégig. Hogy a társadalomnak mára nemhogy perifériájára került, de abból teljesen kiszorított Költészet (értsd: a művészet általában) visszanyerje az őt megillető helyet. Ne utcasarki lebujokban, büzlő csatornaparton keressen magának menedéket, hanem otthonainkban gyűjtsunk neki lámpást, asztalunknál terítsünk neki, vetett ággyal várjuk. Próbáljuk elhinni, hogy mindnyájunk érdeke ez, a menekülésünk múlik rajta, ha úgy tetszik, a megváltásunk. Az olvasó hite lehet az írásért való átlényegülés: aki a Versnek menedéket ad, tőle menedéket kap. A költő hite pedig néhány szóba tömörítve így hangzik: „mondanivalómat írás közben ismerem meg, mert csak az létezik, amit sikerül megfogalmaznom”. S írás közben „a költő csakis önmagára támaszkodhat”; „az *én*-ből indul ki és mindig az *én*-re kérdez rá”. Vagyis ahogy megismeri mondanivalóját: önmagát ismeri meg. A vers, az írás újra meg újra átélt valóságában így válik tükörré, írója és olvasója számára egyaránt. Csoóri Sándor kötetét lapozva, az igazság, valóság keresése közben az olvasó legfőbb feladata épp az, hogy a szerzővel együtt önmagát keresse, s a rátalálásban megerősödve képessé váljék önnön tükrebe nézni.

Thimár Attila

SÚLY, AMI FELEMEL

Csoóri Sándor esszékötete több olyan kérdést szögez nekünk, amelyek megválaszolásához szélesebbre kell nyitnunk a vizsgálódás látószögét, mint a könyv 376 oldala. A kitekintést nemcsak az esszékből kibomló világ tágassága indokolja, hanem az a párbeszédesség is, amelybe az egyes írások belekényszerítik az olvasót. Nem lehet továbbmenni, egyiket kézlegyintéssel elintézni a felvetett kérdéseket, hiszen azok túlnyomó része arra keresi a választ, mit tehet, mit tegyen ma egy író Magyarországon, immár tizenhét évvel 1990 után. A párbeszédet kikényszeríti az is, hogy a szerzőnek szilárd alapokon álló és pontosan kifejtett elkép-

zelései vannak e tárgyban: „Mondhatnánk: mindent egy lapra tesz föl. Mint akinek nincs vesztenivalója” — fogalmazott Monostori Imre Csoóri esszéiről szóló tanulmányában (*Az idők szelleme*, 2007).

A magyarországi irodalmi hagyományban létezett egy elég jól körvonalazható, meghatározható írói szerep, amely a református szerzők protestáló bibliás magatartásától, Pázmány érces magyarságától, a nyelvújítás ügybuzgó és kifinomult íróin át a reformkori szerzőinkig jellemző volt. Ezt a szerepet végül Petőfi rafináltan kitalált költői megjelenése rajzolta át, majd ehhez képest mutatott elhajlást a Nyugat nemzedékének sok bohém, önpusztító szerzője. A kommunista diktatúra negyven éve azonban új szerepmintákat erőltetett íróinkra, akár a hatalom soraiba álltak, akár éppen szembeszegültek vele. 1990 egy furcsa változást hozott, s kiradírozta a korábbi szerepmintákat; az íróknak újra kellett gondolniuk, hogy milyen formában, milyen módszerrel vegyenek részt a társadalom átalakításának, „demokratizálásának” nagy munkájában. Nem lehet kétséges ugyanis, hogy az átalakulást — legyen szó akár a kapitalista önérvényesítés ökölszabályairól, akár az Európai Unióhoz csatlakozás öntudat-meghatározó hatásairól — a fejekben kell elkezdni, amíg ott nem lesz fordulat, addig olyan messze vagyunk Európától, mint a Holdtól. Az emberek gondolkodásmódjának megreformálását az értelmiségiek, s közülük is a legnagyobb megszólalási intelligenciával rendelkező tanárok és írók képesek elvégezni. Nem lehet tehát lerázni a keserű szembenézést: hogy mi, értelmiségiek, írók mennyiben vagyunk felelősek azért, hogy tönkrement az ország és szétesett a nemzet. Még ha törvényeket hozni nem is állt módunkban, még ha szavunkat túlharsogta is a média, a felelősség akkor is a miénk, mert 1. mi vagyunk a bölcsebbek, 2. mi érziünk leginkább felelősséget a nemzet iránt. E megfontolásokkal viaskodik a kötetben a szerző.

Mindezeket előre kellett bocsátani ahhoz, hogy meglássuk, milyen értelmezési keretben lehet vizsgálni Csoóri esszékötetét. A keret kialakítása azért válik nélkülözhetlenné, mert más művekhez képest itt nagyobb mértékben meghatározó, hogy milyen irodalomszemléleti alapállásból vizsgáljuk a könyvet. Lehet liberális irodalomfelfogással közelíteni, s ezen szemlélet alapján azt állítani, hogy az írói szerep egyáltalában mentes mindenféle társadalmi szerepvállalástól-véleménynyilvánítástól, az író dolga, hogy írjon, birtoka a képzelet világa, ezért nincs probléma, nincs újradefiniálási kényszer, s mindazok a kérdések, amelyekkel Csoóri foglalkozik, részlegesen csupán az irodalomértés, irodalomolvasás szempontjából. A konzervatív irodalomszemlé-

let megközelítéséből az írói szerepnek több olyan funkciója is van, amely szükségessé teszi azt, hogy az író az egész társadalmat érintő kérdésekben állást foglaljon, ezzel ugyanis értéket teremt, illetve értéket ment, s ezért nélkülözhetetlen, hogy foglalkozzunk az e könyvben felvetett kérdésekkel mint az esztétikai értéket meghatározó jellemzőkkel is. Kétségtelen, hogy ennek a szemléletnek szükséges velejárója, hogy egy írás, jelen esetben egy esszé már attól értékessé válhat, hogy fontos dolgokról szól, égető kérdéseket mond el, agyba-szívbe markoló módon. Ám ez a szemlélet sem tagadja, hogy ezt sem lehet másképpen megtenni, mint művelt beszéddel, kifinomult, de egyben erős stílusban fogalmazott mondatokkal. Sőt alapvető elvárása, hogy az egész közösséget érintő kérdésekről tiszta kézzel és gondos körültekintéssel, alapos megfontolással írjunk, szóljunk.

*

Az esszé más műfajoknál is szervezesebben magában hordja az „üres helyek” poétikai szerkezetét, vagyis az olyan megformálási technikát, amely a váratlan asszociációkból épít fel egy „logikus” szerkezetet. Vannak sűrűbb szövésszerű esszék, amelyek egy központi gondolatmenet indáit követik, s vannak tarkább részekből állók, amelyeknek összetartó gravitációját csak az olyan külső, nem a szövegből eredeztethető elemek adják meg, mint a kronológia avagy az egymás melletti füzetlapokra lejegyzett sorok ritmusa. E kötet címadó írása — *Tizenbét kő a parton* — ilyen laza, vázlatszerű feljegyzések füzéréből összeálló szöveg, míg végül a 17. darab, a 17. kő az 1956-os forradalom ötvenedik évfordulója kapcsán feltorlódozó gondolatokat tárja elénk, s ezek egy pontban koncentrálnak: „mi magyarok mit tudunk hasznosítani magunknak a forradalomból? Azaz: történelmi távlatból gondolkodva, mit nyertünk a forradalommal? Puha diktatúra helyett puha demokráciát? Szabadságot, amely hamisságával köt gúzsba minket? Jólétet? Netán anyagi és erkölcsi felemelkedést?” Az egész kötet egyik fő kérdése — amely fontos az író cselekvési lehetőségeinek meghatározásában —, hogy miként tudunk, tudnánk úgy viszonyulni saját múltunkhoz, hagyományunkhoz, hogy valóban tanuljunk belőle, valóban hasznosítsuk mindazt a tudást, amelyet generációk tucatjai felhalmoztak. Ez a tudás, mint az esszéből kiderül, nem a jól formált adatsorokra, a szépen kimunkált technikákra vonatkozik, hanem az emberség alapvető jellemzőire, az összetartásra, a tiszteletre és a tisztességre.

A könyv majd minden írása azt a kétségbeesést sugallja, hogy az 1990-es nagy lehetőség után sem fordult semmi jobbra e téren, sőt az általános emberi elbutulás közepette mintha még inkább elhomályosodna ez a tiszta tudás. A politikusok nemtörődöm vagy éppen szándékosan kártékony ügyködésének, az általános nyelvrongálásnak és a sok idéetlen karrierista erőszakos csörtetésének köszönhetően:

1990 óta hittünk a változásban. Abban, hogy a rosszat fölváltja a jó. Sajnos, ez a kezdetleges remény megbukott. Mi lett jobb a rendszerváltás óta? Anyagilag jobban élünk? A parasztság és a munkásosztály helyét elfoglaló korrupciós osztály igen, meg a magánosítás lángelméi, de a többség egyre szegényedik. Nyereségünk talán az volt, hogy szabadok lettünk? Igen, de mit ér ez a szabadság a demokráciában? Annyit csupán, hogy szabadon farsangolhatunk a semmiben, a züllésben, a káprázatokban. Annyit, hogy beavatottjai lettünk egy liberális játszmának, amelyben saját megsemmisítésünkhöz mi magunk járulunk hozzá. (*Nem, az nem lebet*)

A kötet szerkezete jól átlátható egységekre bomlik, az írások hat részt képeznek. Az első egy hosszabb beszélgetés, amelyben Szokolczay Lajos faggatja a költőt — ez a szöveg külön könyvként, illetve folyóiratban is megjelent több változatban a Magyar Napló Kiadónál. A további öt blokkban tematikus csokrokban olvashatjuk a szövegeket, amelyeknek szimbolikus, kifejező címe mindig visszairányítja figyelmünket a központi kérdéshez.

A *Lebet-eholt-tengeri a költészet* az irodalommal, főképpen az irodalmi elődökkel, a hagyománnyal foglalkozó elemzéseket fogja egybe. A kiinduló tézis, amellyel nem lehet egyet nem érteni: „soha ennyi könyv nem jelent meg a Földünkön, mint amennyi manapság megjelenik, ugyanakkor még sose volt ilyen száználmasan kicsi a hatásuk, mint a hozsannával fogadott civilizációs korunkban”. Ezt az ellentmondást részben történeti összefüggésben próbálja oldani a szerző, idézve régebbi, szintén borúlátó mondatokat, részben a „mégis magatartásra” hivatkozva igyekszik megtalálni a lehetséges cselekvési formát, amelylyel napjaink elsötétedése kivédhető. A következő írásban (*A hagyomány rejtett oldala*) meghatározó nézőponttá a népi irodalmi hagyománnyal kapcsolatosan Ady és Németh László hagyomány szemlélete válik, és a régebbi esszékből megszokott érzékenységgel, indulatossággal, konokssággal sorolja Csoóri a példákat a népdalokból, amelyek azt

igazolják, hogy ez a tradíció színeivel, ötletességével a 20. században megőrző, összetartó kulturális erő volt. Az irodalomról szóló részben kirajzolt kánont Ady, Németh László, Kosztolányi, Márai, József Attila, Petőfi képviselik. Azok a szerzők, akik sosem kérdőjelezték meg, hogy írói hivatásuk eltéphetetlen szálakkal kötődik a nemzethez, s írni mindig több, mint pusztán mondatokat papírra vetni.

A harmadik részbe, a *Bársonyos restauráció*ba a közélet és a politikai élet elrothadását jelző, s a korhadás következményeire figyelmeztető gondolatok kerültek. Azt a szellemi folyamatot írja le Csoóri, amelynek során az eladdig biztosnak gondolt fogalmak jelentéssíkjai kocsonyásodtak, cseppfolyósodtak, majd varázsütésre a híg állapotból szublimálódtak a közbeszédben. E fogalmak: nemzet, haza, magyarság mára csak mellékmondatok sorával vagy külön jegyzetapparátussal leírható szavakká váltak. Az utolsó tiszta eseménynek innen nézve az 1956-os magyar forradalom tűnik, onnantól kezdve kompromisszumok, kis és nagy alkuk korát éljük egészen 2007-ig (*Nem, az nem lebet*). Szomorú az írások végkövetkeztetése: hajónk süllyed. Mi csak folytathatjuk a kérdéssort: mikor menekülnek el a patkányok?

A *Messias madár* a pályatársakhoz, művésztársakhoz forduló alkalmi írásokat gyűjti egybe: kiállítás megnyitó, szoboravató, születésnap köszöntő kapott helyet e lapokon. Mind között leginkább megrendítő, amelyben Sütő Andrásra emlékezik a temetési szertartás elképzelt jelenetéből indítva a gondolatfolyamat: „A sír közvetlen közelében álltam, amikor egy kéz megérintette a vállamat. Épp akkor kezdték el Sütő András koporsóját aláereszteni a mélybe. [...] Aztán egy újabb érintés, de most már a könyököm táján. Erre megfordultam és egy kőből kifaragott, tisztelettudó férfiarc nézett velem szembe: *Ne tekintse tolakodásnak* — mondta lehalkított hangon —, *én vagyok az a névtelen kiskatona, aki 1990. március 19-én este, a Bolyai téren, a ponyvás teherautó platóján, odahajoltam András bátyám csurom véres arca és csurom véres teste fölé, hogy megvédbessem őt, akinek akkor már halott volt a bal szeme, négy bordája eltörött, s a homlokcsontja is erősen vérzett már a rúgásoktól.*” (*Belső anyaország. Sütő Andrásról a harmadik napon*) Az emlékezés, a fontos ügyek számontartása és a megfelelő időben történő előadása értékkel bír, önmagában is. De a temetésre, majd az első találkozásra visszaröppenő emlékezésből kibomlik lassan a jó barát egész pályaképe, irodalmi újításainak érzékeny bemutatása, az alkotásmód, a világszemlélet és a sors szükségszerű összekapcsolódása. S a szép elemzések végén egy jegesen kiábrándító zárás állítja el lélegzetünket s teremt döbbséget csendet:

„A temetése után tizenöt erdélyi és tizenöt magyarországi értelmiségitől kérdeztem meg, hogy ismeri-e a *Szemet szőért* című kötetét, a *Heródes napjait* és az *Erdélyi változatlanságokat*? Egyikük sem ismerte.”

A negyedik ciklusban, a *Tizenhét kő a parton*ban olvashatjuk a lazább szerkesztésű, asszociációs láncokból épülő esszéket. A töredékes, mozaikokból épülő írások mögött érezzük a fegyvelmezett szándékot: megtalálni a tisztas cselekvés lehetőségét. Akár a vádaskodással, félremagyarázással szemben (*Madáríjesztő a kirakatban?*, *Változások rejtelmeiről*), akár a közviszonyok romlása közepette:

Elalvás előtt egyfolytában az dong az agyamban, hogy okos emberek hogyan vallhatják magukat szabadelvű gondolkodóknak, politikusoknak egy olyan országban, amely erkölcsileg egyre mélyebbre süllyed. Nem veszik észre, vagy talán nem is akarják, hogy az ő szabadelvűségüknek főszerep jutott ebben a züllésben. (*Elalvás előtt*)

Az utolsó blokk három új, 2007-ben született írásból áll; ezekből árad leginkább az elkeseredettség a könyvben, s nem véletlenül lett ennek az egységnek a címe: *Figyelmeztető táblák*. Úgy tűnik, hogy a szerző hiába keresi a támpontot, a szilárd pontot, ahonnan visszafordítható lenne az erodálódás folyamata. A műveltséget, az emberi tartást kérelmelhetlenül legyalulja a globális bárgyúság jégtakarója. S hiába veszi elő régi emléket a szerző, amikor Kuba főterén találkozott Che Guevarával, a megcélzott közönség, akikhez ez az írás szól, s akik újból zászlajukra emelték az egykori forradalmárt, azt sem tudják, hol van Kuba. A legtöbben a gerillavezért csak egy pólómintaként ismerik, s nem nagyon tesznek különbséget ezen fiatal arc és a Marx and Spencer ironikus pólórajzai között.

Az egész esszékötet nem kiegyenlített, mondhatnám: orrsúlyos, a második és harmadik részben állnak a legerősebb írások, amelyekben a szerző biztos érzéssel találja meg azt a magaslatot, ahonnan az emberi értékeket hordozó és egyben tükröztető irodalom világát belátni. Erről a magaslati helyről pontosan mérhetők fel a távolságok, az arányok, sőt az irodalom és az azt körülvevő társadalmi környezet viszonya is. Azután, lejjebb ereszkedve, s egyre inkább beleveszve a hétköznapi élet sűrűjébe a lendület csökken, a megszólalási mód kevésbé érzékletes, néhol kissé erőltetett. Ennek következménye, hogy olyan írások is olvashatók e könyvben, amelyek nem illenek egy esszékötetbe, mert műfajukat tekintve sokkal inkább számíthatnak csupán az aktualitásokra

irányuló figyelemre. Ilyen például a Kossuth téren elmondott beszéd (*Főszólalás a Kossuth téren*) vagy a válasz a Népszabadság Hétvége rovatában közölt Révész Sándor-írára (*Madáríjesztő a kirakatban?*). A kiadó mintha túl sokat akart volna egybemarkolni Csoóri utóbbi időben megjelent írásainak összegyűjtésével. Egy rövidebb, de homogénebb kötet jobban megközelítette volna a korábbi, példamutató könyvek — *A félig bevallott élet*, *Visszanéztem félutamból* — szintjét.

*

E kritika elején kiemeltém, hogy milyen fontos a befogadói magatartás irányultsága e kötetrel, s leginkább tartalmi részével kapcsolatosan. Az viszont vitán felül áll — s ez egy olyan szempont, amely az előzőt mindenképpen felülírja —, hogy az írások nyelve megkérdőjelezhetetlenül tiszta, szép és igaz. Ha a könyvet a szövegszerűség felől közelítjük, akkor is kiemelkedően szép pillanatokot kapunk tőle. A személyesség izzik át minden mondaton, azokon is, amelyek lelkesíteni akarnak, s azokon is, amelyek a tompa kétségbeesést rezegettik. A kiművelt, szép nyelvi építkezés, a természetes lendület, az élőszóbeliséghez hajló modalitás és ritmus olyan prózát eredményeznek, amelyet bátran állíthatnánk példaként bármely iskolás diák, de bármely közszereplő elé is. A hirtelen anekdotikus mesélésbe, majd váratlanul filozófiai magasságokba forduló szövegben a lírai jelzők, szemléletes határozók élővé teszik a gondolatokat.

A tiszta megszólalásmód azért válik nagyon jelentős eseménnyé, mert ezzel lehet elkerülni, hogy a befogadó olyasmiket lásson-olvasson bele a szövegbe, ami messze áll a szerző szándékától. Bármiféle politikai vagy ideológiai támadás ellen legjobb védekezés a pontos fogalmazás. Az igényes nyelvhasználat akkor ötlük igazán szemünkbe, amikor odalopozunk a *Könyvhét Debrecenben* című, a 2004. évi Könyvhetet megnyitó beszédhez, amelyben a mai irodalomértelmezés egyik irányának sajátos nyelvhasználatát említi negatív példaként:

Százával emlékszem ma is olyan mondatokra, amelyet most, találmomra, példaként idézek. Íme a mondat „...ha az érzékileg észlelhető fokozottan a közvetítettség kódjaiba íródik át, akkor együtt a képesség észlelésfüggő meghatározottságának és mediális hordozója egyértelműségének felszámolódásával a látomás fikcionalizálódása, művisége, közvetítettsége mutatkozik meg.” Félreértés ne essék: a

mondatot meg lehet érteni, de a megértésért ilyen kegyetlenül ke-
rékbe törni a nyelvünket Isten ellen való vétek és mindnyájunk el-
leni merénylet is. Íróként arra kellett rádöbennem, hogy az efféle
nyelv nemcsak érzékletes szavainkat nem fogadhatja be, de min-
dennapi súlyos gondjainkat se.

Csoóri mondatai közül messze kivirít az idézett rész, s mint ellenpólus
jól példázza a nyelvhez való viszony két ellentétes módozatát. Csoóri
teremtő, összetartó erőként tekint a nyelvre, a másik tekintet pedig
instrumentumot lát benne a gondolati modellek leképezésére. A nyelv
azonban, úgy tűnik, nem lehet semminek sem pusztá leképezése, és az
a távolságtartás, amelyet az irodalomértelmezői műnyelv sugall, oda
vezet, hogy nem érezzük fontosnak azt, amiről olvasunk, szólunk. Ak-
kor meg minek beszélni róla?

Szerencsére Csoóri esszéit olvasva sosincs ilyen érzésünk: minek
beszélni ezekről a kérdésekről? A *Tizenhét kő a parton* a korábbi köte-
tekhez hasonlóan súlyos olvasmány, s még ha igen szomorú időben
született is, néhány fertályórára felemel minket, olvasókat.